

СУЧАСНА ШКІЛЬНА ПРАВОВА ОСВІТА УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ПРОБЛЕМИ (1991-2007 РР.)

У статті проаналізовано джерельну базу шкільної правової освіти в Україні (1991-2007 рр.).

In the article the author presents his own analyses of scientific source study of Ukrainian school law education.

В українській історичній науці питання шкільної правової освіти розроблялося фрагментарно, хоча актуальність цієї проблеми, поза сумнівом, має особливу увагу. Адже в державі питання правової освіти населення порушуються на різних рівнях - від Президента до громадських організацій. Оскільки стан освіти нашої держави впливає безпосередньо на загальний розвиток громадян і суспільства в цілому, то і увага до цієї проблеми науковців, політичних та громадських діячів цілком очевидна.

Окремі питання зазначеної проблеми заторкуються в наукових статтях українських вчених: Ю. Шемшученка [1, с. 5-7], С. Савченка [2, с. 661-665], Г. Мурашина [3, с. 674-676], Б. Андрусишина [4, с. 692-694], однак питання джерельної бази шкільної правової освіти в них безпосередньо не висвітлюються.

Ураховуючи актуальність, наукове та практичне значення проблеми, недостатнє її вивчення в історичній літературі, автор ставить за мету дослідити джерельну базу шкільної правової освіти України. Для досягнення визначеної мети у статті ставляться такі науково-дослідницькі завдання: охарактеризувати джерельну базу та виокремити основні групи джерел дослідження зазначеної проблеми.

Досліджуючи проблеми становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні джерельну базу можна розділити на кілька груп. *Першу групу джерел* складають *архівні матеріали*, які висвітлюють діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері шкільної правової освіти: Ради Міністрів України (Ф.Р-2) [5], Міністерства освіти України (Ф.166) [6] та Міністерства юстиції України (Ф.8) [7]. У них містяться програми зі шкільного курсу правознавства та навчальні плани підготовки фахівців для викладання шкільного курсу правознавства, річні звіти та навчально-програмна документація вищих педагогічних закладів, які здійснювали підготовку викладачів правознавства, протоколи засідань Колегії Міністерства освіти і науки України із зазначених проблем. Саме в архівних джерелах знаходимо неупереджені відомості про стан шкільної

правової освіти в Україні, підготовку юридичних педагогічних кадрів тощо.

Особливо варто зауважити в цьому контексті звіти про роботу Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення при Міністерстві юстиції України. Адже саме на цей орган покладено право здійснювати аналіз стану правової навчально-виховної роботи, стану підготовки викладачів правових дисциплін та видання підручників і посібників з правознавства.

Крім цього, у звітах Міністерства освіти України, Міністерства юстиції України, які зберігаються в архівних джерелах розкрито картину щорічного стану шкільної правової освіти в Україні, підготовки юридичних педагогічних кадрів для шкіл України, зокрема і викладачів правознавства, переліки програм і навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти України для використання в навчальних закладах, у тому числі і з правознавства.

Досліджуючи проблеми шкільної правової освіти України, варто звернути увагу на відповідні програми із курсу правознавства. Саме у них міститься зміст підготовки учня із шкільного курсу правознавства, необхідні навички та уміння, які формуються у процесі вивчення курсу [8, с.51-59]. Це, зокрема, перші у незалежній Україні два проекти програми з шкільного курсу правознавства, підготовлені фахівцями Інституту держави і права АН України та Української Асоціації викладачів права 1991 р. [9, с.60-61]. Вони були впроваджені у навчальний процес школи 1992 р. [10, с.58]. Відповідно до них і здійснювалося викладання шкільного курсу правознавства у 1992/1993 навчальному році [11, с.57]. Зазначені джерела справляли організований, систематичний, цілеспрямований вплив на учнівську молодь, формуючи основи її правового світогляду, систему правових уявлень, правові переконання, настанови, почуття та емоції, навички і потреби активної правомірної поведінки у повсякденному житті [12, с.24-30].

Крім того, одержання учнівською молоддю, а саме школярами, правових знань стало не лише однією з важливих умов формування правової держави, профілактики всілякого роду правопорушень серед них, а й важливою основою захисту їхніх прав та інтересів [13, с. 14-21].

Необхідно зазначити, що і в наступні роки нові рекомендовані Міністерством освіти і науки України програми стали важливим джерелом у дослідженні зауваженої проблеми [14, с. 2-25.]. Крім зазначених джерел – програм із шкільного курсу правознавства, варто назвати програми до навчального курсу «Правоознавство» для юридичних ліцеїв і спеціалізованих юридичних класів [15, с.50-55]. Адже невпинне зростання кількості середніх навчальних закладів, де поглиблено вивчалися юридичні

дисципліни, – характерна риса тогочасного шкільного будівництва, - вагоме свідчення підвищення ролі правових цінностей у житті українського суспільства. Такі навчальні осередки нового типу здебільшого відзначалися високим рівнем викладання, професіоналізмом та ентузіазмом викладачів, глибокою зацікавленістю такими осередками учнів. Водночас для них були характерні відсутність єдиних підходів до структури та обсягу знань, якими мали оволодіти учні, аматорство у розв'язанні деяких складних педагогічних та юридичних питань, незбалансованість навчальних планів з очевидним ухилом у бік окремих юридичних дисциплін.

Досліджуючи зазначену проблему, варто виокремити *другу групу джерел*, яку становлять *опубліковані джерела*, перш за все нормативно-правові акти держави, які регулюють питання становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні. Зокрема, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України із зазначеного питання, а також: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», які визначили основні напрямки правового регулювання освіти.

Зауважимо, що основним завданням законодавства України про освіту 90-х років ХХ ст. стало регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України [16, ст.45].

Так, зокрема Закон України «Про вищу освіту», спрямовувався на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він установив правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створив умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях [17, ст.134]. Закон України «Про загальну середню освіту» визначив правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяло вільному розвитку людської особистості, формувало цінності правового демократичного суспільства в Україні [18, ст.230]. Цільова комплексна програма «Вчитель» орієнтувалося на підготовку педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів [19, арк.109-125].

Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначила розбудову системи освіти, накреслила її докорінне реформування, відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [20].

Важливим джерелом для вивчення окресленої нами проблеми є Програма правової освіти населення України, яка визначила основні напрями правового навчання та виховання громадян України на кінець 90-х рр. ХХ ст. [21, ст.198] та Національна програма правової освіти населення, яка переадресувала ті самі питання на початок ХХІ ст. [22, ст.11]. Програма розвитку юридичної освіти на період до 2005 року є також важливим джерелом у вивченні окресленої нами проблеми. Зокрема, у ній визначено необхідність постійної уваги до якості підготовки та перепідготовки юридичних кадрів, приведення змісту юридичної освіти у відповідність до вимог часу юридичної практики [23, ст. 649]. Цей документ накреслив шляхи вдосконалення системи юридичної освіти, приведення її до світових стандартів, створення умов для задоволення потреб громадян у сучасній юридичній освіті та реалізація права на працю за здобутою спеціальністю, повне забезпечення потреб органів державної влади, правоохоронних органів, інших сфер юридичної практики у фахівцях-юристах. У державній програмі розвитку вищої освіти на 2005-2007 рр. розкрито основні напрями розвитку потенціалу вищої освіти, усунення причин, які уповільнюють її адаптацію до соціально орієнтованої ринкової економіки, інтеграцію у європейський і світовий освітній простір, розширення доступу громадян до здобуття вищої освіти, підвищення якості вищої освіти, удосконалення механізмів управління і фінансування, здійснення заходів щодо соціального захисту учасників навчально-виховного процесу, посилення соціального партнерства з роботодавцями у сфері формування якісної та конкурентоспроможної робочої сили на ринку праці [24, ст.2405]. Державна програма розвитку освіти на 2006-2010 рр. спрямована на розширення обсягів охоплення населення освітою та інтеграцію України в європейський освітній простір [25, ст.2035].

Це не повний перелік правових джерел, які є найбільш важливими у вивченні цієї теми. Низка інших нормативних актів Кабінету Міністрів України лише побіжно висвітлює досліджувану нами тему [26, ст. 2132].

Наступну групу джерел складають нормативно-правові акти Президента України. Серед них варто відмітити укази. Саме у них міститься більш повна інформація про досліджувану нами проблему. Так, зокрема в Указі Президента України «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні» розроблено стратегічні напрями розвитку вищої освіти, удосконалення мережі вищих навчальних закладів, структури підготовки спеціалістів та ефективності їх використання, а також забезпечення якості освітньої діяльності [27, с. 2-8].

Національна програма правової освіти населення окреслила подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечила доступ

громадян до джерел правової інформації, а також визначила основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації [28, ст. 1921].

Національна доктрина розвитку освіти визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію та основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ ст. [29, ст. 860].

Деякі інші нормативно-правові акти Президента України побіжно розкривають досліджувану нами проблему [30].

Досліджуючи зазначену проблему, варто звернути увагу дослідника і на систематизований збірник нормативно правових актів з проблем освіти: «Освіта України. Нормативно-правові документи» [31].

Ще одним опублікованим джерелом для вивчення змісту правознавства у 10-11 класах стали програми курсу «Основи правознавства» для 9–11 класів з поглибленим вивченням права і вищих професійних училищ [32, с.16-32].

Оскільки викладання правознавства у кінці 90-х рр. не обмежувалося викладанням лише курсу правознавства у 9 класі, то джерелом для вивчення теоретичного підґрунтя викладання правових дисциплін стали програми з інших курсів. Так у 90-х роках у 8-х класах запропоновано було викладання курсу «Практичного права». Хоча цей курс не став масово запроваджуватися у навчальних закладах, однак програма його є цінним джерелом для дослідження зазначеної проблеми [33, с.8-15], адже викладання цього курсу пропонувалося спрямувати на досягнення кількох завдань. Насамперед, він мав бути пропедевтичним (підготовчим) для курсу «Основи правознавства», що вивчався як обов'язковий у 9-му класі. Тому «Практичне право» передбачало ознайомлення учнів з основними поняттями, що систематично викладатимуться в наступному році, але з поглибленою практичною спрямованістю. Слід зазначити, що курс 9-го класу мав суто інформаційний теоретичний характер і був розрахований на озброєння учнів базовими юридичними знаннями про сучасні основи теорії держави та права. На відміну від нього курс «Практичне право» – це набуття школярами цікавих і необхідних знань про право і закони в Україні, що їх вони можуть використовувати в повсякденному житті.

Крім того, джерелом для вивчення окресленої проблеми є програма курсу «Права людини» для учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів [14, там само]. Адже важливим елементом у структурі юридичної освіти та виховання мав стати навчальний курс «Права людини», рекомендований для впровадження у 10–11-х класах загальноосвітніх шкіл та для поглибленого вивчення (на основі цієї ж програми) у школах, ліцеях та гімназіях гуманітарного, насамперед юридичного, профілю. Його введення до навчальних планів узгоджувалося

з рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи Я (85) 7 від 14 травня 1985 р., яка пропонувала урядам країн-членів і тих країн, які ще не стали членами Ради Європи, враховуючи їхні національні системи освіти та зміст базових законодавчих актів, усіляко сприяти викладанню та засвоєнню прав людини у школах. Курс «Права людини» став логічним продовженням курсу «Основи держави і права України» («Правознавство»), який вивчався в 9-х класах загальноосвітніх шкіл, поглиблюючи знання про основні права людини і громадянина. Принциповою відмінністю цієї навчальної дисципліни стала його спрямованість на певну переорієнтацію у правовому світогляді школяра.

Третю групу джерел досліджуваної нами проблеми складають матеріали інформаційних та статистичних збірників і довідників, в яких містяться матеріали про динаміку змін у шкільній правовій освіті України, кількісні показники педагогічних кадрів, які викладали правознавство в школі. Насамперед це статистичні щорічні зведення, які містилися в «Інформаційному віснику Міністерства освіти і науки України».

Четверту групу джерел складають матеріали науково-практичних конференцій та семінарів з питань шкільної правової освіти в Україні. Зокрема, «Інноваційні технології у вищій юридичній освіті. Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції 25-28 травня 2005 року»; «Глобальні проблеми людства як фактор трансформації освітніх систем: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.-семінару. Харків, 1–3 лютого 2007 р.»; «Перші, Другі та Треті юридичні читання», Матеріали всеукраїнських наукових конференції, квітень-травень 2005, 2006, 2007 рр.

П'ятою групою джерел з проблем шкільної правової освіти в Україні стали матеріали періодичних видань: «Вища освіта України», «Вища школа», «Юридичний журнал», «Право України», «Історія в школі», «Історія в школах України», «Шлях освіти», «Відомості Верховної Ради України», «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Освіта», «Освіта України», «Рідна школа», «Проблеми освіти» «Історія та правознавство», «Школа», «Шкільний кур'єр» тощо.

Отже, джерельну базу дослідження проблем шкільної правової освіти складають комплекс архівних та опублікованих документів офіційного характеру, матеріали офіційних періодичних видань, що дозволяє комплексно, об'єктивно і неупереджено дослідити зазначену проблему. Крім того, основу джерельної бази становлять неопубліковані матеріали поточних архівів Міністерства освіти і науки України, Всеукраїнської міжвідомчої координаційної ради з правової освіти населення при Міністерстві юстиції України, Асоціації українських правників, Української асоціації викладачів права, Української правничої фундації, Спілки юристів України. Вищезазначені архіви містять важливі

матеріали про становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні у 1991-2007 рр.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження з проблем шкільної правової освіти в 1991-2007 роках охарактеризовано його джерельну базу та виокремлено і описано п'ять основних груп джерел дослідження зазначеної проблеми.

1. Юридична наука і освіта на Україні/ За заг. ред. Шемшученка Ю. С. – К., 1992. – 304 с.

2. Савченко С. Правова освіта молоді: сучасний стан та шляхи вдосконалення// Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип.1. – С. 661-665.

3. Мурашин Г. Шляхи вдосконалення правової освіти в Україні// Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип.1. – С. 674-676.

4. Андрусишин Б. Підготовка викладачів правознавства – на рівень сучасних вимог// Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип.1. – С. 692-694; його ж: Підготовка правознавчих кадрів для освітньої галузі// Юридичні читання молодих вчених. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції 23-24 квітня 2004 року. – К., 2004. – С. 3-13.

5. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади. – Ф.Р-2. – Оп. 15.

6. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади. – Ф.166. – Оп. 17; – Оп. 18.

7. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади. – Ф.8. – Оп. 12.

8. Програма з основ радянської держави і права//Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1991. – №15-16. – С. 51-59.

9. Про навчальні програми в 1991/92 навчальному році для масових загальноосвітніх шкіл і СПТУ, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, ліцеїв і гімназій//Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1991. – №17-18. – С. 60-61.

10. Про навчальні програми на 1992/93 навчальний рік для масових шкіл, середніх ПТУ, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, ліцеїв і гімназій// Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 13. – С. 58.

11 Про навчальні програми на 1992/93 навчальний рік для масових шкіл, середніх ПТУ, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, ліцеїв і гімназій// Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 15-16. – С. 57.

12. Мироненко О., Усенко І. Проект програми курсу «Основи держави і права України» для 9-х класів загальноосвітніх шкіл// Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 13. – С. 24-30.

13. Опришко В., Гринчишин В., Демський С. Проект програми курсу «Основи української держави і права»// Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 15-16. – С. 14-21.

14. Денисов В., Рабинович П., Семенов В., Усенко І., Заблоцька Л. Програма курсу «Права людини» для учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів// Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1998. – №19. – С. 2-25.

15. Усенко І. Програма до навчального курсу «Правознавство» для юридичних ліцеїв і спеціалізованих юридичних класів// Історія в школах України. – 1999. – №3. – С. 8-17.; Котюк І., Котюк О. Проект програми «Правознавство для ліцеїв, гімназій, класів з поглибленим вивченням правознавства»// Історія в школах України. – 2002. – №5. – С. 50-55.

16. Закон України «Про освіту»//Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 34. – Ст.45.

17. Закон України «Про вищу освіту»// Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 20. – Ст.134.

18. Закон України «Про загальну середню освіту»// Відомості Верховної Ради. –1999. – № 28. – Ст.230.

19. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади. – Ф.166. – Оп. 18. – Спр. 208. – Арк.109-125.

20. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») // ІПС «Законодавство», версія 2.6.3.

21. Постанова Ради Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366 «Про затвердження Програми правової освіти населення України»// ЗП України. – 1995. – №8.– Ст.198.

22. Постанова Кабінету Міністрів України №1787 від 28 грудня 2001 «Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366»// Офіційний Вісник України. – 2002. – №1. – Ст.11.

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2001 р. № 344. «Про затвердження Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року»// Офіційний Вісник України. – 2001. – №15. – Ст. 649.

24. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2004 р. № 1183 «Про затвердження Державної програми розвитку вищої освіти на 2005-2007 роки»// Офіційний Вісник України. – 2004. – №36. – Ст. 2405.

25. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 396-р. «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки»// Офіційний Вісник України. – 2006. – №28. – Ст. 2035.

26. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»// Офіційний Вісник України. – 2006. – №30. – Ст. 2132.

27. Указ Президента України від 12 вересня 1995 р. № 832 «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні»// Урядовий кур'єр. – 1995. – 21 вересня. – С. 2-8.

28. Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992 «Про Національну програму правової освіти населення»// Офіційний Вісник України. – 2001. – №43. – Ст. 1921.

29. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 «Про Національну доктрину розвитку освіти»// Офіційний Вісник України. – 2002. – №16. – Ст. 860.

30. Послання Президента України до Верховної Ради України від 23 лютого 2000 року №276а «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.»// ІПС «Законодавство», версія 2.6.3.

31. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К., 2001 – 470 с.

32. Ткачова Н. Тематичні плани та програми курсу «Основи правознавства для 9-11 класів з поглибленим вивченням права та вищих професійних училищ»// Історія в школах України. – 1998. – №2. – С.16-32; - №3. – С.23-37.

33. Пометун О. Курс «Практичне право» – новий підхід до правової освіти підлітків// Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 8-15.